

П. А. Кліш,
доцент кафедри педагогіки і психології ВІППО;
А. П. Хом'як,
доцент кафедри прикладної лінгвістики СНУ імені Лесі Українки

Соціалізація підлітка: варіативність підходів

На сучасному етапі розвитку суспільства особливої значущості набуває проблема соціалізації особистості. Передусім це стосується соціалізації підлітків. Адже саме у цей період життя людини інтенсивно закладаються основи особистості, її здатність до адекватної оцінки суспільних процесів, уміння застосовувати набутий досвід для розгортання своєї життєдіяльності.

Ключові слова: особистість, соціалізація, інтеріоризація, екстеріоризація, соціум.

Клиш П. А., Хом'як А. П. Социализация подростка: вариативность подходов.

На современном этапе развития общества особенную значимость приобретает проблема социализации личности. Прежде всего это касается социализации подростков. Ведь именно в этот период жизни человека интенсивно закладываются основы личности, ее способность к адекватной оценке общественных процессов, умение использовать приобретенный опыт для развертывания своей жизнедеятельности.

Ключевые слова: личность, социализация, интериоризация, экстериоризация, социум.

Klish P. A., Khomiak A. P. Teenager Socialization: a Variety of Approaches.

At the present stage of social development the problem of personality socialization has got a particular significance. Above all, it concerns the socialization of teenagers. For it is this period of life that lays the foundation of personality, its ability to adequately evaluate social processes and to use the acquired experience in life development.

Key words: personality, socialization, interiorization, exteriorization, social medium.

Постановка проблеми. Процес соціалізації людини триває протягом усього життя. Однак соціалізація учнів підліткового віку має певні особливості й набуває виняткового значення. Це пов'язано з педагогічно доведеним фактом, що у цей період особливо інтенсивно формується «внутрішня позиція» та соціальне «Я».

Завдання статті – висвітлити різні тлумачення суті поняття «соціалізація» та деякі чинники успішної соціалізації підлітків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти соціалізації особистості досліджують вітчизняні й зарубіжні науковці: І. Бех, Н. Бібік, І. Зверева, А. Капська, О. Карпенко, Л. Коваль, С. Курінна, Т. Кравченко, Н. Лавриченко, О. Малахова, М. Горшков, Р. Мертон, Л. Міщик, А. Мудрик, О. Панагушин, Т. Парсонс, Л. Пінчук, Р. Пріма, О. Савченко, С. Харченко, О. Якуба та інші.

В «Українському педагогічному словнику» за редакцією С. Гончаренка поняття «соціалізація» тлумачиться як процес залучення індивіда до системи суспільних відносин, формування його соціального досвіду, становлення й розвитку як цілісної особистості [3]. А. Капська суть соціалізації особистості трактує як двосторонній взаємозумовлений процес взаємодії людини і соціального середовища, що передбачає її включення до системи суспільних відносин [5]. С. Чернета розглядає соціалізацію як процес становлення особистості, засвоєння соціально-культурного досвіду, соціальних норм і культурних цінностей суспільства [13].

Н. Лавриченко під соціалізацією розуміє цілеспрямоване передавання соціального досвіду, науки, мистецтва суспільного життя – суспільних уявлень, ідеалів, цінностей і норм, алгоритмів, стандартів і принципів поведінки, звичок і традицій, способу та стилю життя, життєвих мотивацій, формування готовності до здійснення життєво необхідної сукупності суспільних відносин, міжособистісних взаємин, соціальних ролей [7].

Т. Парсонс, Р. Мертон стверджують, що суть процесу соціалізації полягає в адаптації індивіда до соціального середовища, яка стає підґрунтям його «поведінкової впевненості». У контексті здійснюваного дослідження важливою є думка Т. Парсонса про те, що школа є одним із найбільш значущих агентів соціалізації [9]. Російський дослідник Б. Паригін трактує соціалізацію як «...багатогранний процес „олоннення“ людини, що передбачає як біологічні передумови, так і безпосереднє входження індивіда в соціальне середовище, що включає в себе соціальне пізнання, соціальне спілкування, оволодіння навичками практичної діяльності... сукупність соціальних функцій, ролей, норм й обов'язків, активну перебудову навколишнього середовища (як природного, так і соціального світу); зміну і якісне перетворення самої людини, її всебічний і гармонійний розвиток» [10; 22].

Аналізуючи філософські, соціологічні, психологічні та педагогічні аспекти процесу соціалізації, науковці виокремлюють два його механізми: інтеріоризацію та екстеріоризацію. Ці терміни позначають реальні

взаємодоповнювальні явища, що відбуваються у процесі виховання. Інтеріоризація означає засвоєння та привласнення індивідом знань, норм, цінностей певного суспільства, оволодіння соціальними відносинами, перетворення їх у надбання внутрішнього світу особистості. Екстеріоризація полягає в активному відтворенні індивідом у своїй діяльності засвоєного соціального досвіду [1; 2; 4–6].

Аналіз наукових досліджень засвідчив розмаїття поглядів щодо соціалізації дітей підліткового віку. За І. Бехом, соціалізація особистості підлітка – це процес формування дорослості й почуття дорослості, який є специфічним за соціальною формою самосвідомості [1, 2]. На думку О. Панагушиної, – це процес засвоєння соціального досвіду, результатом якого є певні новоутворення в особистісному ракурсі, зумовлені впливом сукупності факторів суспільного буття, особливостями підліткового віку і спеціально організованими соціально-педагогічними діями [8]. М. Горшков визначає соціалізацію як процес підготовки молоді до ролі функції в суспільному розподілі праці, а стадію самоствердження в суспільстві – самореалізацію [6]. І. Цимбал вважає, що соціалізація підлітка – це процес входження дитини в соціальне середовище, яке полягає у засвоєнні основ спілкування, традицій, норм і взірців поведінки, системи цінностей – усього того, що визначає культуру суспільства [12]. А. Капська розглядає соціалізацію підлітків як процес і результат засвоєння ними соціального досвіду внаслідок системного педагогічного та інтелектуального впливу результатів діяльності соціально-виховних інститутів [5].

Отже, процес входження дитини в соціальне середовище під керівництвом дорослого, який передає дитині моральні цінності й норми поведінки, що відповідають вимогам суспільства у певній ситуації, й одночасно «уособлює для дитини соціум у цілому» (Н. Максимова), є спрямованою соціалізацією.

Виклад основного матеріалу. Соціалізація підростаючого покоління здійснюється під впливом різних чинників: цілеспрямованої педагогічної діяльності, суспільно-економічних трансформацій, соціальної диференціації, зміни ціннісних орієнтацій тощо. Тому вона супроводжується суперечливістю, складністю, непослідовністю, невизначеністю й неоднозначністю перебігу.

Ознакою успішності процесу соціалізації особистості підлітка є його готовність взаємодіяти з соціумом. Дослідники [2; 5; 6; 12] виокремлюють кілька шляхів формування цієї ознаки:

- перший, коли дорослі самі формують ті чи інші життєві компетентності підлітків у практиці взаємин;
- другий – набуття життєвого досвіду відбувається в стосунках з ровесниками;
- третій – формування готовності взаємодіяти з соціумом здійснюється одночасно у стосунках і з дорослими, і з однолітками.

Готовність підлітка взаємодіяти з соціумом є умовним показником його позитивної соціалізації та визначається за такими критеріями: а) суспільно ціннісна спрямованість; б) свідомо соціальна поведінка; в) соціально-психологічні компетентності, що формуються в ході засвоєння особистістю системи спілкування та через включення в суспільну діяльність.

Доведено, що на ефективність формування готовності підлітка взаємодіяти з соціумом впливають такі чинники освітнього простору:

- інтеграція виховного та навчального процесів, психолого-педагогічна служба;
- учнівське самоврядування;
- взаємодія сім'ї, школи, місцевої громади;
- рідна мова, культура, позитивний приклад батьків, родинні цінності, традиції, ідеали, спільна праця тощо.

На думку вчених [2; 5; 6; 8; 12; 13], в освітньому просторі має значення вибір підходів до процесу соціалізації дитини. Одним із них є особистісно-ціннісний підхід, який не лише забезпечує культивування гуманістичних орієнтирів і ставлень, а визнає особистість найвищою цінністю, на якій ґрунтується решта суспільних пріоритетів. Тому духовними орієнтирами освіти визначаються самостійність особистості, її творча активність, здатність до самореалізації тощо.

За континуумного підходу освіта розглядається як єдність процесів навчання, виховання, розвитку, соціалізації, що впливають на становлення особистості. При цьому умовний ступінь їх узгодженості та взаємозумовленості визначається такими чинниками як взаємообумовленість фізичного та психічного розвитку дитини, соціальна спрямованість виховання, взаємозв'язок особистості та близького оточення, взаємозалежність особистісного мотиваційного поля (мотиви, потреби, інтереси) та соціальних установок.

Діяльнісно-комунікативний підхід сприяє встановленню партнерських відносин між усіма учасниками навчально-виховного процесу. Це значною мірою вплине на формування у підлітків соціальних, комунікативних, полікультурних, самоосвітніх, ціннісноутворювальних компетентностей. З метою мотивації особистості до соціально значущої діяльності, підвищення соціальної активності школярів бажано програму позакласної виховної роботи вибудовувати на основі проектно-рольового підходу.

У свою чергу синергетичний підхід спонукає дорослих до надання дитині якнайбільше можливостей для самореалізації в межах соціокультурних норм. Здебільшого ці можливості багато в чому випадкові, тому завданням освіти є залучення особистості до соціального та духовного шляху саморозвитку. Не менш важливим є середовищний підхід – створення системи потрібних освітніх умов з метою збагачення освітнього простору, який сприятиме засвоєнню особистістю її соціально значущих способів діяльності.

Сьогодення зумовлює підвищені вимоги до особистісно-професійного впливу педагога на процес соціалізації учнівської молоді. Роль учителя як агента соціалізації оцінюється понад усе за такими критеріями, як забезпечення максимально сприятливих умов для індивідуального розвитку та соціального становлення вихованців, ставлення до них як до суб'єктів процесу соціалізації, формування в учнів позитивної «Я-концепції», створення «ситуації успіху» та доброзичливої атмосфери в навчально-пізнавальній і дозвілєвій діяльності, оптимізація факторів соціалізуючого впливу на дитину.

Дослідники [7; 11; 12] виокремлюють цілемотиваційний, змістово-процесуальний та результативно-рефлексійний компоненти готовності вчителя до педагогічного спрямування процесу соціалізації учня.

Цілемотиваційний компонент включає позитивну настанову на професійну діяльність щодо соціалізації школярів та активність у роботі з ними, зацікавленість педагогічною діяльністю, прагнення до нових професійних знань, власного вдосконалення, бажання саморозвитку, спрямованість педагога на творчу діяльність у співробітництві з учнями в процесі їх соціалізації, що забезпечувала б саморозвиток і самореалізацію особистісних структур учнів у цілеспрямованій навчально-виховній діяльності.

Змістово-процесуальний компонент включає обізнаність у сутності процесу соціалізації школярів, фахову компетентність щодо спрямування процесу соціалізації учнів підліткового віку, знання педагогічних принципів роботи з ними, їхніх психолого-фізіологічних особливостей.

Результативно-рефлексійний компонент включає професійну спрямованість, самоконтроль, адекватну

самооцінку власної підготовленості до корегувальної діяльності у процесі оволодіння знаннями та вміннями щодо соціалізації школярів, уміння реалізовувати й аналізувати власні творчі педагогічні здібності, відчувати задоволення від результату творчої діяльності школярів, усвідомлення необхідності постійного вдосконалення власних професійних знань, умінь, навичок, загальної культури, ерудиції, наявність програми самоорганізації і саморозвитку для досягнення бажаного рівня майстерності й результативності діяльності, уміння адекватно оцінювати власну активність у професійній діяльності та діяльності інших, осмислення власних дій, спрямованих на розвиток і вдосконалення інших.

Висновки й перспективи подальших досліджень. З огляду на різні підходи, соціалізація постає як складний, діалектичний, цілісний процес, що відбувається під стихійним впливом суспільного середовища і спеціально організованої соціально-педагогічної роботи й сприяє інтеграції особистості в суспільство. Ознакою успішності процесу соціалізації підлітка є його готовність взаємодіяти з соціумом. Визначено шляхи формування цієї готовності й відповідні критерії. Виокремлено цілемотиваційний, змістово-процесуальний та результативно-рефлексійний компоненти готовності сучасного вчителя до педагогічного спрямування соціалізації підлітка.

На наш погляд, перспективними темами для подальших досліджень є проблеми координації соціалізуючих впливів сім'ї, школи та соціокультурного середовища, психолого-педагогічного супроводу родинної соціалізації школярів, організація процесу соціалізації підлітків в умовах учнівського самоврядування.

Література

1. Бех І. Д. Від волі до особистості / І. Д. Бех. – К. : Україна-Віта, 1995. – 202 с.
2. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : науково-методич. посібн. / І. Д. Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
4. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; [голов. ред. В. Г. Кремень]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
5. Капська А. Й. Соціалізація особистості – мета соціальної педагогіки / А. Й. Капська // Соціальна педагогіка : підручник / [за ред. А. Й. Капської]. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2003. – С. 7–14.
6. Кравченко Т. В. Сутнісні характеристики соціалізації / Т. В. Кравченко // Педагогіка і психологія. – 2007. – № 3. – С. 11–19.
7. Лавриченко Н. М. Роль учителя в соціалізації учнівської молоді (європейський контекст) / Н. М. Лавриченко // Педагогіка і психологія. – 2008. – № 1. – С. 101–107.
8. Панагушина О. Є. Соціалізація підлітків у діяльності молодіжних організацій : автореф. дис. ... канд. пед. наук за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка / Ольга Євгенівна Панагушина. – Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ, 2008. – 22 с.
9. Парсонс Т. Американская социология. Проблемы, перспективы, методы / Т. Парсонс / пер. с англ. – М. : Прогресс, 1972. – 392 с.
10. Парыгин Б. Д. Социальная психология как наука / Б. Д. Парыгин. – Л. : Лениздат, 1967. – 231 с.
11. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій : навч. посібн. / О. М. Пехота, В. Д. Будак та ін.; за ред. І. А. Зязюна, О. М. Пехоти. – К. : А.С.К., 2003. – 240 с.
12. Цимбал І. І. Соціальна адаптація старших підлітків в умовах спеціалізованої школи гуманітарного профілю : автореф. дис. ... канд. пед. наук за спеціальністю 13.00.01 – теорія та історія педагогіки. – Луган. держ. пед. ун-т ім. Т. Шевченка / Ірина Іванівна Цимбал. – Луганськ, 1999. – 18 с.
13. Чернета С. Ю. Організаційно-педагогічні умови соціалізації підлітків у неформальних молодіжних об'єднаннях : автореф. дис. ... канд. пед. наук за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка. – Ін-т проблем виховання АПН України / Світлана Юріївна Чернета. – К., 2005. – 17 с.